

Türkiye’de Din Anlayışının Değişimi Ve Said Halim Paşa Örneği

Rüveyda Yaman¹

Özet: Toplumların yaşayış, gelenek ve adetlerinden doğan kültür, bir toplumda din anlayışının oluşmasında büyük bir öneme sahiptir. İnsanoğlunun sürekli değişen yapısı kültürünü dolayısıyla din anlayışını da sürekli değişmesini mecbur bırakmıştır. Türklerin de din anlayışı zamanla değişmiştir. İslamiyet’in benimsenmesi ile yeni bir devre başlamış, sürekli gelişen ve ilerleyen bu anlayış, Osmanlı devletinin son zamanlarında ise batının süper güç olarak ortaya çıkmasıyla sorgulanmaya başlamıştır. Devletin gerilemesini durdurmak için yapılan ıslahatlar din anlayışının değişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Son zaman sadrazamlarından Olan Said Halim Paşa yazdığı eserlerinde bu konu hakkında durarak bize bir fikir vermiştir.

Anahtar kelimeler: Türk, Din Anlayışı, Osmanlı, Said Halim Paşa, Değişim

❖ Türklerde Din Anlayışının Oluşması

Zebidi tarafından akıl sahibi insanları kendi tercihleriyle bizzât hayırlı olan şeylere götüren ilâhî bir kanun olarak tanımlanan din, tarihin ilk sayfalarından bugüne kadar insanoğlunun kendisinden daha yüce bir varlığa sığınma duygusundan var olmuştur. Kimi zaman bu duygu onları gökte olan ve her şeyin tasarrufunun onun elinde bulunduğu inandıkları yaratıcıya tapmaya iterken kimi zaman heykellere, kimi zaman tabiata, kimi zaman da değerli gördükleri nesnelere tapmaya itmiştir. Her kavim kendi kültürüne ve kendi yaşayış tarzına uygun ilahlar seçerken kadim Türklerin çoğu ise gökte olduğunu düşündükleri yüce bir tanrı olan “**Tengri**” ye yani Gök tanrıya ibadet etmeyi seçmişlerdir. Nitekim kaynaklarda da bu durum şöyle belirtilmiştir:

“Öyle anlaşılmaktadır ki Türkler daha geleneksel dini döneminde evrensel ve semavi dinlerin evrensel tek tanrı anlayışına yakın özelliklere sahip bir tanrı anlayışına erişmiş bulunmaktadır. Kendisine itaat edilmesi gereken ve koruyucu kuvvet olan gök tanrı, aynı zamanda yüksek bir ahlaki karaktere de sahiptir.”²

¹ Akademi III. Aşama öğrencisi

² Kadir Gökhan Uğur, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli*, 2007,Sy.41, S. 388

Bir toplumun yeni bir dine girerken kendi kültür özelliklerinden arınarak o dine girmesi düşünülemez. Nitekim Türkler de İslam dinine girerken kendi zihniyetleri ve sahip oldukları kültürler ile beraber girmişlerdir. Bu kültürden İslamiyet ile bağdaşan kavramlar aynı kalırken bazılarını ekleme bazılarını da çıkarma yapılmıştır. Örneğin Türk kültüründe ağırlık olarak hoşgörü, sevgi ve saygı vardır. Büyükler el üstünde tutulur, küçükler büyüklere daima saygı gösterip hürmet ederlerdi. Haksızlığa karşı müsamahasız davranan bu millette adalet duygusu da oldukça gelişmişti. Toplumda batı gibi bir üstünlük sınıflaması olmadığı gibi her birey toplumdaki yerini bilirdi. Bir felaket isabet ederse kağan ve halk ayrımı yapmadan herkesi vurur, gök tanrı tarafından bir bolluk bahşedilirse bundan tüm halk ve kağan faydalanırdı. Toplumun sevinç ve üzüntü kaynağı birdi.

Göçebe bir topluluk oldukları için saldırılara karşı her zaman hazırlıklı, atları iyi kullanmaları sayesinde ise hızlıca bir yerden ayrılma gibi özellikleri vardı. Ayrıca vatanlarına oldukça düşkün bu insanlar için vatansız kalmak en büyük felaketlerden biri sayılıyordu. Türklerin bu gibi meziyetleri, İslam dinine girmeleriyle büyük çoğunluğu aynı kalmıştır. Yapılan fetihler Allah'ın adını yeni yerlere duyurmak için yapılmış, toplumun birbirine karşı duyduğu saygı ve sevgi damarı, alanını genişleterek tüm Müslüman beldelerinden geçer olmuş, Türklerin kalbi tüm Müslüman beldeler için çarpmaya başlamıştır.

Türklerin bu samimi hisleri onları kısa zaman içerisinde İslam dünyasının yeni lideri olmasına vesile kılmıştır. Türklerin kontrolü ele aldıkları zamandan Osmanlı devletinin son yüzyıllarına kadar din anlayışında önemli bir değişim bulunmaz iken Osmanlı'nın son zamanlarından itibaren geri dönülmesi bir hayli zor olan bir sürece girilerek din anlayışı büyük oranda değişmeye başlamıştır.

❖ **Said Halim Paşa Ve Din Anlayışının Değişimi**

Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra din anlayışlarının değişmesinde iki dönüm noktası söylemek mümkündür. Bunlardan birincisi Arap ve acemi unsurudur. Türklerin Talas savaşından sonra doğusu ve batısı ile İslamiyet'i benimseme süreci hızlanmış Abbasi devleti ile olan ilişkiler de artmıştır. Batı Türk dünyası, Tuğrul Bey zamanında, Şii Büveyhoğulları'nın ellerine düşen Abbasi halifesi askeri alanda güçlü olan Tuğrul beyden

yardımlı istemiş ve bunun sonucunda da Tuğrul beye “**Rükn’üd dünya ve’ddin**” (Dünya ve dinin temeli) ve “**Kasım emir ül-M’üminin**” (Halife’nin ortağı) unvanlarını vermiştir.³

Bu dönemde karşılıklı kültür alışverişi olmuş, her iki topluluk da birbirlerinin din anlayışlarından etkilenmiştir. Aynı zamanda Selçuklular kurulduğu bölge itibariyle İranlı unsurlardan da etkilenmişlerdir. Bu milletlerden alınan unsurlar Türk kültürü içerisinde eritilerek Türk İslam din anlayışı ortaya çıkmıştır. Dinlerinde samimi olan Türkler hızla gelişmeye başlayarak İslam’ın yeni bayraktarı olmuşlardır. Nitekim Said paşa yazdığı eserinde şöyle der;

“Müslümanlığı kabul eden milletler arasında İslam’ın esaslarını en iyi anlayan ve en güzel şekilde tatbik eden Türkler oldu. Bu da onlara büyük bir imparatorluk kurarak İslam’a bütün öteki milletlerden daha fazla hizmet etmek imkanı verdi”⁴

Doğu Türk dünyası ise Ruslarla yaptıkları uzun süreli savaşlardan mağlup ayrılarak yıllarca Rusların dayatmalarıyla kendi inanç ve kültürlerinden uzaklaşmışlardır.

İkinci dönüm noktası olarak da batı unsurunu gösterebiliriz. On dokuzuncu yüzyıllara doğru gelindiğinde ise devlet eski gücünü kaybetmiş, batı ise dünyanın hakimi olarak ortaya çıkmıştır. Her alanda batı dünyasının gerisinde kalan Osmanlı devleti bu gerilemeyi durdurabilmek için ıslahat faaliyetlerine girişmiştir. Nitekim böyle bir zaman diliminde sadrazam olan Said Halim Paşa bu gerçeklere ilk elden tanık olmuştur. Başımıza gelen bu fenalıklarının asıl sebebi olarak da ıslahatların büyük bir kısmında batıyı anlamadan taklit etmemize bağlamıştır. Nitekim eserinde şöyle değinmiştir:

“Fenalıkların asıl sebebi bir tanedir. Bu sebep <**Ecnebi kanun ve müesseseleri kabul ve ithal ettiğimiz takdirde yenilik ve terakkiye mazhar olacağımızı düşünmek**> hatasıdır.⁵

Yapılan ıslahatlarda batının örnek alınması, savaşlardan sürekli mağlup çıkılması halk arasındaki huzursuzlukların artmasına neden olmuş ve yönetime karşı olan güven sarsılmaya başlamıştır. Zamanla da yönetim halk ilişkisi tamamen kopmuştur.

Osmanlı toplumunda hukuk İslam şeraitine göre belirlenmişti. Bu doğrultuda halk Müslüman ve gayri Müslim şeklinde sınıflandırılmıştı. Sultan Abdülmecit tarafından 1 Kasım 1839 yılında ilan edilen Tanzimat fermanı ile ve daha sonrasında ilan edilen ıslahat fermanı

³ Türkiye Portalı, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Ve Anadolu Fethi*, <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/buyuk-selcuklu-impatorlugu-ve-anadolunun-fethi>(erişim tarihi: 7.7.2019)

⁴ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, (Ed. M. Ertuğrul Düzdağ) Tercüman Gazetesi, s.219

⁵ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s.56.

ile İslam hukukundan taviz veriliyordu. Bu da bize açıkça gösteriyor ki o zamanki aydınlar gerilemenin asıl sebebini, dillendiremeseler de, İslam hukukunda buluyorlardı. Bu durumu batıya bağlamak yine mümkündür. Uzun yıllar papaların zalime tavırları altında ezilen batı toplumu, artık dayanamaz bir hale gelince isyan ederek Rönesans ve reform hareketlerine girişmişlerdir. Bu hareketler sonucunda yapılan yeniliklerde doğal olarak dinden herhangi bir iz taşııyordu. Onların yeniliklerinde, dine dair bir izin olmaması, aydınlarımızı sorunun temel kaynağı olarak İslam dinini görmeye itmiştir. Lakin biz batı toplumlarından farklı olarak İslam ile tanışınca şereflenip dünyaya hükmeder konuma gelmişizdir. Aydınlarımızın yaptığı bu büyük hatanın bedellerini bugün dahi ödüyoruz.

Said paşa bunu şu şekilde ifade ediyor:

“Bizler önceleri, milletçe geri kalmamıza sebep olarak **İslamiyet’i daha çok anlayıp daha iyi tatbik edemeyişimizi** gösteriyorduk. Kabahati kendimizde buluyorduk. Bugün ise geriliğin sebebini kusur ve ihmallerimizle değil, **dinimizin bizi bağladığı esasların noksan oluşunda** arıyoruz.”⁶

Batı topluluklarının yaşayış tarzları ve dinleri bizimkinden farklıydı. Onların toplumunda sürekli bir kargaşa ve kaos hüküm sürmekteydi. Güçlü olan hayatta kalıyor, komşusu aç iken kendisinin tok olması erdem sayılıyor, ilişkiler çıkarlara göre kuruluyordu. Hatta kişi ülkesini menfaatleri uğruna kolayca satabiliyordu. Medeniyetin varlığından habersiz olan bu topluluklar, sanayi devrimi ile, kötü hasletlerine yenilerini de ekleyerek, hızla gelişmeye başlamışlardır. Batının bu gelişimine seyirci kalan Osmanlı devleti, her alanda geri kaldığını fark edince çareyi medeniyet kavramından habersiz, İslam dininin doğal düşmanları olan bu topluluğun kanunlarını ve değerlerini almayı uygun görerek tabiri caizse kendi bacağına sıkıştır. Said paşanın da eserinde durduğu temel meselelerden biri budur: batı toplumunun ilim ve fennini sadece almayı kültürlerini de almak hatası. Halbuki Türk toplumunun kültürü İslam ile yoğrulmuş, manevi değerleri en üst seviyedeyken onların ilimlerinin yanında kültürlerini de almak din anlayışının tamamen değişmesine neden olmuştur. En basitinden şu örneği verebiliriz,

Halk arasında şöyle bir deyiş vardır: “kişi kalbi kıranın Hakka eylediği secde değildir.”

Yapılan ıslahatlar ile birlikte yoğun olarak batı kültürüne maruz kalan toplumumuzda bu anlayış değil kalp kırmak, insanın hayaline gelmeyecek kötü işler yapsan dahi tövbe edersen Allah affeder gibi bir anlayışa dönüşmüştür. Yine paşanın eserinde değindiği gibi bir

⁶ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 223

Fransız'a: **eğer Fransa devlet adamları, komşunuz İngilizlerin kanun ve nizamlarını tatbik kalkışacak olsalar, Fransa'nın hali ne olur?** Diye sorsak, cevaben: **Bu, Fransa'nın mahvına sebep olur!** diyeceğine şüphe yoktur.⁷

Batıdan aldığımız her yenilik, maneviyatlarımızın değişmesine dolayısı ile dinimize bakış açımızın da değişmesine neden olmuştur. Bizde erdem ve ahlak duygusu ön planda iken batı ile münasebetlerimiz sonucunda bu anlayış yerini bilgiye giden her yol mubahtır anlayışına çevrilmiştir. Önceden bahsettiğimiz gibi bizde vatan kavramı çok önemlidir. Vatana ihanet edene acınmaz, alınır kellesi. Ne var ki vatanını ölüm derecesine seven bizler paşanın deyimiyle **manevi vatanımızı** kaybederken sadece bakmakla yetinmişiz. Manevi vatanımızı kaybettiğimiz içindir ki bugün halkımız batıyı taklit etmekte hatta ona daha çok benzemenin uğraşında olmuşlardır. Paşanın bir başka deyişle

“Biz, en mükemmel ve en muktedir unsurlarımızdan istifade edemiyoruz. Çünkü ıslahat adı altında durmadan memlekete sokulan kötü ve ahmakça yeniliklerden istifade imkanı olmadığı halde, en iyi adamlarımızı bunların tatbikine mecbur ederek gayret ve çalışmalarını heba etmekteyiz.”

Cumhuriyet Döneminde Değişen Din Algısı

Said Halim Paşanın da içinde bulunduğu Osmanlının son zamanlarında değişmeye başlayan din algısı, cumhuriyet dönemine girilmesiyle hızını arttırarak devam etmiştir. Yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler, Türk milletinin geri kalmışlığını vurgularken, batılı devletlerin ise üstünlüğünü korumak ve kendisine yeni sömürgeler elde etmek için yeni kavramlar türetmesine neden olmuştur. Batının türettiği bu kavramların başında “çağdaşlaşma” kavramı gelir. Çağdaşlaşma, devletlerin geri kalmışlıktan kurtulmak ve çağdaş olarak tanımlanan toplumların seviyesine ulaşmak için, bilimsel, sosyal, ekonomik, kültürel ya da siyasi alanlarda yaptıkları düzenlemelerle veya getirdikleri yeniliklerle kalkınma çabası olarak adlandırılır.⁸ Kısacası çağdaşlaşma, batı salgınının doğuya yayılmasıdır.

Batı çağdaşlaşma ya da modernleşme kavramı adı altında temiz zihinleri sömürgeleştirip, kendi gelenek ve göreneklerinden uzaklaştırarak milli ve manevi değerlerini bilmeyen

⁷ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 55

⁸ Akif Çevik- Gül Koç- Koray Şerbetçi, 12. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük Ders Kitabı, MEB, Birinci Baskı, 2018

kendine yabancı kalmış bir toplum oluşturma peşine düşmüştür. Cumhuriyet döneminde çağdaşlaşma adı altında yapılan her inkılapla batı salgını Türk milletini biraz daha sarmış, geleneğinden biraz daha uzaklaştırmıştır. Türk milletinin geleneğinden uzaklaşması demek dininden de uzaklaşması demektir. Çünkü Türk milletinin geleneği yıllarca İslam dini ile yoğrulmuş, ahlak ona göre şekillenmiş, hayatlar onun ile birleşmişti. Hayata geçirilmeye çalışılan yenilikler yasakları çiğnemiş, temiz zihinleri bulandırmış, kalplere aşırı hırs ve batı tarzı dünya sevgisini aşılamıştır. Bunlar halka lanse edilmeye çalışılınca da halkın zihnindeki din ve gelenek anlayışı değişmiş, dinin yani İslam dininin çağdaşlaşma yolundaki en büyük engellerden birisi olduğu kanaati yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla yapılan inkılaplardan din çıkarılmış yerine batı tarzı düşünme biçimi olan pozitivist bakış açısı yerleştirilmiştir.⁹

Cumhuriyet döneminde yapılanlar halkın manevi damarlarının tıkanmasına yol açmış, bu tıkanıklık devletin önde gelenleri tarafından uzun bir süre çağdaşlaşma olarak anıldığı için açılmaya çalışılmamıştır. Örneğin ilkokul derslerinden Kur'an-ı kerim dersleri çıkarılırken ortaokul ve lise derslerinden ise din, Arapça, farsça gibi dersler çıkarılmıştır.¹⁰ Önemli bir diğer tıkanıklık ise dil devrimiyle meydana gelmiştir. Bir milleti, diğer milletlerden ayırmada önemli bir unsur olan dilin, kültürleri gelenekleri ve göreneklere koruma ve aktarma görevi de vardır. Dil devrimi yapıldığında yüzyıllardır korunan geleneğe ve milli benliğe set çekilmiş, evlat ecdadını anlayamaz hale gelmiştir. İsmet İnönü'nün hatıralarında bu trajedi şöyle ifade edilmiştir:

“Harf devriminin tek amacı ve hatta en önemli amacı okuma yazmanın yaygınlaşmasını sağlama değildir. Okur-yazar oranının düşük oluşunun yegâne sebebi alfabenin öğrenilmesinin zor olduğu değildi... Devrimin temel gayelerinden biri yeni nesillere geçmişin kapılarını kapamak, Arap-İslam dünyası ile bağları koparmak ve dinin toplum üzerindeki etkisini zayıflatmaktır... Yeni nesiller, eski yazıyı öğrenemeyecekler, yeni yazı ile çıkan eserleri de biz denetleyeceğiz. Din eserleri eski yazıyla yazılmış olduğundan okunmayacak, dinin toplum üzerindeki etkisi azalacaktı.”¹¹

Ecdadını anlamadan geleneğini bilmeden ve kendi gücünü fark etmeden yetişen toplum her geçen gün biraz daha yozlaşarak batının hedeflerini gerçekleştirmiştir. Bu tıkanıklıklar aydın olarak tabir edilen kesimler tarafından hoş karşılanırken, Anadolu'da ise akacak kan damarda

⁹ Aykut Sığın, Laiklik Çerçevesinde Türkiye'de Din Ve Toplum: Dünü, Bugünü, Yarını, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 35, s. 476

¹⁰ Sığın, , *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s.476

¹¹ Yavuz Bahadıroğlu, “Osmanlı halkı cahil miydi?“, akit, <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/yavuz-bahadiroglu/osmanli-halki-cahil-miydi-991.html> (erişim tarihi: 20.09.2019)

durmaz hesabı kendi damarını bulmuştur akmak için. Gizli bir derya gibi Anadolu'nun damarlarında akan kan 15 Temmuz gecesi kendini tüm haşmetiyle ortaya çıkararak kendi gücünü fark etmiştir. Bu kez batılı devletlerin planları umdukları gibi gitmemiş karşılarında kendi isteklerine boyun eğen aydınları değil de yiğit bir Anadolu'yu bulmuşlardır.

Türk- İslam tarihine bir göz attığımız zaman Türk milletinin dinine tüm samimiyetiyle sarıldığı ve dinini kendisine rehber ettiği zamanlar, Allah'tan bir lütuf olarak onlara tüm dünyayı dize getirme imkanı verilmiştir. Ne zaman samimiyet yerine şüpheye bırakmış gerilemede o zaman olmuştur.

Kaynakça

Bahadıroğlu Yavuz, “Osmanlı halkı cahil miydi?”,

akit.<https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/yavuz-bahadiroglu/osmanli-halki-cahil-miydi-991.html> (erişim tarihi: 20.09.2019)

Çevik Akif - Gül Koç- Koray Şerbetçi, 12. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük Ders Kitabı, MEB, Birinci Baskı, 2018

Halim Paşa Said, Buhranlarımız, (Ed. M. Ertuğrul Düzdağ) Tercüman Gazetesi.

Sığın Aykut, Laiklik Çerçevesinde Türkiye’de Din Ve Toplum: Dünü, Bugünü, Yarını, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, sy. 35.

-----, Laiklik Çerçevesinde Türkiye’de Din Ve Toplum: Dünü, Bugünü, Yarını, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, sy. 35

Türkiye Portalı, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Ve Anadolu Fethi,

<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/buyuk-selcuklu-impatorlugu-ve-anadolunun-fethi>(erişim tarihi: 7.7.2019)

Uğur Kadir Gökhan, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli, 2007,Sy.41.